

Pracovať a nepolitizovať! (sonda do slovenskej spoločnosti na jar 1944)

Ondrej Podolec, Univerzita Komenského v Bratislave, ondrej.podolec@flaw.uniba.sk

PODOLEC, Ondrej. Work and not politicize! (survey into Slovak society in the spring of 1944). *Individual and Society*, 2004, Vol. 7, No. 3.

Article is exploring Slovak population in the spring of the year 1944. Even though authoritative tendencies of ruling regime at that time make it challenging to find out what real feelings and opinions of people were, it is not impossible. We present several factors that were affecting public opinion and created atmosphere for dramatic events that culminate in august/September in 1944. Among these factors we include for example development in the battlefield during World War the Second, propaganda on the radio and in the news, lowering the life standards and other.

Public opinion. Slovak population.

Špecifikom režimov prejavujúcich slabšie či silnejšie autoritatívne tendencie je náročnosť postihnúť skutočných názorov a nálad obyvateľstva pre historika, ktorý sa pokúša sa o spätný pohľad na toto obdobie. Platí to aj pre slovenskú spoločnosť, ktorej nálady na jar roku 1944 uprostred prehlbujúcej sa krízy vládnuceho režimu môžeme postihnúť prakticky len prostredníctvom niektorých nekonformnejších hlásení nižších zložiek štátnej správy, dôverných hlásení tunajších ambasád, či rôznych inotajov alebo „medziriadkových“ náznakov v režimom tolerovanej tlači. Kríza sa prejavovala najmä vo vnútornom rozklade štátneho aparátu, ktorého organizmus pracoval, resp. degeneroval v režime zotrvačného udržiavania existujúceho stavu. Slovanmi nacistického diplomata sa v politickom systéme štátu čoraz viac presadzovali „alibistické elementy“, pričom pronemecké sily stáli síce „zomknuté“ ale vo výraznej defenzíve.

Nesporne najdôležitejším faktorom vplývajúcim na tvorbu domácej verejnej mienky v tomto období bol vývoj na frontoch druhej svetovej vojny. Približovanie sa východného frontu a prakticky trvalý ústup armády hlavného garanta existencie malého štátu. Jeho obyvatelia si museli klásť oprávnené otázky ohľadom ďalšej budúcnosti Slovenskej republiky po blížiaci sa porážke Nemecka a príchode červenej armády na jeho územie. Režimom kontrolovaná tlač bola plná eufemizmov, ktorými ju vo svojich oficiálnych správach z východného frontu („vyprázdňovanie trosiek miest“, „odpútačiaci manéver“, „princíp elastickej obrany“, „taktické skrakovanie frontu“), ktoré sa často stávali predmetom vtipov a anekdot. Pokiaľ ide o informácie so západného frontu, žila už od januára aj režimistická tlač v očakávaní invázie na európsky kontinent. Náladami verejnosti (a to nielen väčšinovej slovenskej, ale aj maďarskou a židovskou minoritou) zatriaslo aj obsadenie Maďarska jednotkami maďarskej brannej moci. Vo väčšinovom obyvateľstve sa miešali obavy s podobného vývoja na Slovensku s určitými nádejami na ukončenie represálií, ktorých sa dopúšťala maďarská štátna moc voči slovenskej tamojšej minorite, predovšetkým na okupovanom území. Predstavitelia maďarskej menšiny sa stiahli do úplnej politickej pasivity, na základe správ o následných nacistických represáliách zintenzívnili sa aj obavy na Slovensku ukrývajúcich sa židov.

Osobitnou kapitolou bola propagandistická vojna prebiehajúca v éteri. Bratislavská vláda konštatovala „zníženú odolnosť obyvateľstva“ voči propagande vysielanej z Londýna a Moskvy. Prvým obranným krokom štátnej moci boli rôzne technické a represívne opatrenia. Rozhlasové prijímače boli skonfiškované osobám,

ktoré boli v minulosti trestané, vyšetrované alebo čo i len podozrivé vyšetrované z protištátnej činnosti, všetkým cudzincom (okrem príslušníkov Veľkonemeckej ríše a diplomatov). Nakoniec mohol byť rádioprijímač v podstate zhabaný komukolvek na základe veľmi vágnej formulácie, teda ak štátny orgán usúdil, že je u danej osoby „*predpoklad, že by mohli konať (proti štátu) v budúcnosti*“. Jednotlivé rezorty potom vo vlastnej réžii riešili otázku počúvania rozhlasu v úradných hodinách od zákazu ladiť zahraničné stanice (ministerstvo hospodárstva) až po prakticky úplný zákaz (ministerstvo vnútra).

Tieto opatrenia sa však ukázali ako úplne neúčinné a neznižili masovosť počúvania zahraničného vysielania. Nemecké zdroje informovali o dokonca o početných prípadoch zo stredného Slovenska, kde sa malo vysielanie z Londýna počúvať verejne v obchodoch. Bratislavský rozhlas sa pokúšal čeliť situácii vlastnou protipropagandou, pričom tieto relácie viedol Konštantín Čulen. Tieto polemiky v rozhlasovom éteri však paradoxne počúvanosť londýnskeho rozhlasu ešte zvýšili, keď podľa zistení ministerstva vnútra začali jeho vysielanie zo zvedavosti počúvať aj ľudia naklonení vládnucemu režimu. Alexander Mach preto reagoval listom, v ktorom Čulena žiadal o zmenu taktiky jeho relácií. Odporúčal mu nereagovať priamo na vysielanie, ale rozoberať nastolený problém zo stanoviska slovenskej vlády. Propagandisticky mal využiť časté zjavné nepravdy, ktoré vyplývali zo zlej informovanosti Benešovej vlády o situácii na Slovensku. nakoniec mu odporúčal často poukazovať na relatívne dobrú životnú úroveň Slovákov v porovnaní s okolitými štátmi. Propagandisticky boli využívané aj rozpory medzi jednotlivými exilovými skupinami, predovšetkým medzi Hodžom a Benešom.

Napriek vysokej miere kontroly tlače, predstavovali aj dobové slovenské noviny určité, hoci veľmi obmedzené názorové spektrum. Najmenej kontrolovaná bola cirkevná tlač, čo sa prejavovalo častejším publikovaním opozične ladených materiálov v evanjelických Cirkevných listoch, či Katolíckych novinách. Pokiaľ ide o politickú tlač, najsvobodnejším fórom boli Národné noviny, vychádzajúce tri krát týždenne. Pravidelne sa podarilo prepašovať do nich drobnú niekoľkoriadkovú správičku o cestách a diplomatických aktivitách Eduarda Beneša bez akéhokoľvek negativistického podtónu. Naopak pri správach z východného frontu bolo výslovne zdôraznené, že ide o oficiálne stanovisko nemeckých vojenských zdrojov. Časté polemiky Národných novín s pronemeckými periodikami Gardista a Slovenská Pravda, vyvrcholili domovou prehliadkou v ich martinskej redakcii zo strany ministerstva vnútra. Bola pri nej odhalená aj korešpondencia šéfredaktora Miloša Jesenského, na základe ktorej boli odhalené snahy Imricha Kružliaka, štátneho úradníka kontrolujúceho celú slovenskú tlač, o pretvorenie Národných novín na denník s kreditom nezávislosti, na základe ktorého by mohol fungovať aj po prechode frontu.

Pochmúrnú dobovú atmosféru spojenú s víziou blížiacej sa vojny najlepšie dokresľujú novoročné úvodníky všetkých denníkov z 1. januára 1944. Napríklad hlavný redaktor Gardistu spisovateľ Milo Urban napísal: „*Nový rok... nebudem ho nikomu želať, ani štedrý ani veselý, lebo šťastie a veselosť v týchto prevrátených časoch skrývajú sa na neznámom mieste a môžu byť iba zriedkavými hosťmi...*“

K nespokojnosti obyvateľstva prispievalo aj znižovanie životného štandardu v súvislosti s fungovaním lístkového systému, prostredníctvom, ktorých musel byť z dôvodu vojnového stavu regulovaný trh s nedostatkovým spotrebným tovarom. Jeho zákonným dôsledkom bol rozkvet čierneho trhu a sním spojená neochota roľníkov plniť povinné odovzdávky svojich produktov za protihodnotu úradnej ceny. Najväčšie problémy boli so zháňaním akejkoľvek obuvi, ráfovým železom na kolesá vozov a všeobecne krmovín. Dopyt po mäsových výrobkoch a predovšetkým masti bol uspokojovaný len v rámci zabíjačkovej sezóny.

Prevažne skleslo a odovzdane reagovalo obyvateľstvo aj na mimoriadne odvody, prijímajúc neodvratnosť reality približujúceho sa frontu a s ním spojenú obranu, resp. opevňovanie štátnych hraníc. K symptómom vojny patrili aj pravidelné prelety vojenských lietadiel spojené spočiatku len s odhadzovaním zvyšných bômb na neobývané územia. Z ilúzií, že k skutočným náletom nedôjde vyviedol slovenských obyvateľov prvý veľký nálet na hlavné mesto Bratislavu. Jeho dôsledkom bola evakuácia najmä žien a detí z mesta na vidiek, ktoré výrazne narušilo už aj tak s veľkými fungujúci lístkový zásobovací problém. Spolu s evakuantami sa na slovenský vidiek začali šíriť rôzne fámy z bratislavského politického zákulisia, ktoré výrazne negatívne ovplyvňovali verejnú mienku vo vzťahu k vládnucemu režimu.

Osobitným druhom evakuácie bolo vypratávanie východných žúp, ktorých územia sa mali už čoskoro stať vojnovým operačným pásmom.

S vyššie spomínaným rozkladom štátneho aparátu súvisela aj stagnácia činnosti štátnej strany aj jej podriadených zložiek HM a HG, pričom väčšina miestnych organizácií fungovala len formálne. Výraznejšiu zmenu tohoto stavu nepriniesli ani politické školy HSLS, na ktorých putujúc po rôznych regiónoch Slovenska prednášali vrcholní politici štátu.

Pretože sa nepodarilo aktívne zapojiť obyvateľstvo do služieb režimu, základným strategickým cieľom sa stalo, udržať ho aspoň v stave politickej pasivity. Viacerí okresní náčelníci tak po začatí jarných poľnohospodárskych prác s uspokojením konštatovali, že ľudia už nemajú čas sedieť v krčmách a politizovať ako sa to dialo počas zimných mesiacov.

Výraznejšiu zmenu do popísaného stavu nepriniesla ani reforma obecnej správy, ktorou sa zavŕšil proces faktického poštátňenia obecnej samosprávy na základe zákona č. 171/43 Sl. z. Tento právny predpis v podstate legalizoval dovtedajší stav a odstránil z obecnej správy všetky samosprávne prvky, čím slovo „samospráva“ v jeho podtitule úplne stratilo význam. V diskusiách v Sneme bol princíp voliteľnosti obecných orgánov označený ako *vratký a kolísavý základ obecnej samosprávy... od ktorého treba ustúpiť*. Namiesto neho bolo zavedené menovanie na návrh politickej strany, t. j. HSLS alebo národnostnej strany, čím mala byť zabezpečená *kvalita výberu členov*.

Zákon nadobudol účinnosť 1. januára 1944 a na jeho základe museli byť v lehote šiestich mesiacov každej obci novým spôsobom kreované správne orgány. Ich členovia boli vzhľadom na spôsob ustanovenia do funkcií de facto štátnymi úradníkmi. Posledné dni decembra 1943, keď ešte bolo možné postupovať podľa starej legislatívy, využívali viacerí okresní náčelníci na početné personálne výmeny na postoch vládnych komisárov v obciach.

Novoustanovené orgány obce tvorili obecný (resp. mestský) výbor a starosta (v mestách - mešťanosta, v Bratislave - hlavný mešťanosta) s jedným alebo dvoma podstarostami (v mestách - zástupcami mešťanostu, v Bratislave - mešťanostami). Právomoc menovať tieto orgány prislúchala v prípade mesta Bratislavy vláde, pri okresných sídlach županovi a u ostatných obcí okresnému náčelníkovi. Podľa výsledkov sčítania ľudu sa určil počet členov obecného výboru, prípadne aj počet národnostných mandátov, ak zastúpenie národnostnej menšiny bolo minimálne 1/6. Popri členoch obecného zastupiteľstva bol menovaný aj rovnaký počet náhradníkov. Funkčné obdobie členov obecných orgánov malo trvať 5 rokov. Väčšinu kompetencií zveril zákonodarca starostovi a o taxatívne vymedzených otázkach rozhodoval kolektívne obecný výbor, čo však nemalo väčšiu dôležitosť, keďže vzhľadom na spôsob ustanovenia do funkcií boli všetci de facto štátnymi úradníkmi.

Na prelome februára a marca 1943 boli teda všetci členovia HSLS v obciach, kde existovala miestna organizácia štátnej strany, vyzvaní, aby sa zúčastnili akýchsi straníckych „primárok“. Mali sa takto tajným hlasovaním vyjadriť ku kandidátnym listinám zostaveným vyššími straníckymi orgánmi. V porovnaní s kreovaním vlastných štruktúr HSLS, kde boli vyššími zložkami v rámci prísnej a dokonale prepracovanej hierarchickej štruktúry menovaní aj funkcionári miestnych straníckych buniek, mali tak aspoň minimálnu možnosť ovplyvniť zloženie správnych orgánov obce.

Keďže na miestnej úrovni často pôsobili viac faktory príbuzenskej, či susedskej nevraživosti ako politická orientácia, viacerí obvodní notári sa v hláseniach pošťazovali, že voliči „*nezodpovedne*“ alebo „*nerozmyslene*“ menili predloženú kandidátnu listinu, ktorá nimi bola vopred neoficiálne odobrená. Vyskytli sa aj viaceré obce, kde voliči preškrtovali kandidátov výlučne podľa konfesijného kľúča. Rozšírený fenomén negatívneho hlasovania často spôsobil, že po vzájomnom eliminovaní kandidátov dvoma nepriateľskými skupinami v obci, zostal nakoniec na listine nedotknutý kandidát, ktorého v obci skutočne nikto voliť nechcel. Takýto výsledok, ako priznávajú vo svojich hláseniach viacerí obvodní notári, spôsobila väčšinou neinformovanosť voličov a krátky čas medzi vyhlásením volieb a ich konaním, pretože štátna moc počítala s viac-menej formálnym schválením predložených kandidátov.

Reforma obecnej správy z rokov 1943 - 1944 vyvolala negatívne reakcie značnej časti obyvateľov a posilnila tendencie vedúce k postupnému rozkladu štátneho aparátu na sklonku jeho existencie. Na všetkých stupňoch verejnej správy sa ozývali hlasy, spochybňujúce vhodnosť zámeru prebudovávať systém obecných orgánov v neistých vojnových časoch.

Reakcie verejnosti pôsobili v dvoch základných smeroch. Na jednej strane sa stupňoval pod vplyvom zahraničnopolitických udalostí alibizmus úradníctva a neochota obyvateľstva prijímať akékoľvek funkcie. Pod rôznymi zámienkami sa množstvo žiadateľov snažilo vyhnúť straníckej nominácii do obecných funkcií. Na stoloch obvodných notárov sa hromadili početné často kuriózne zdôvodňované žiadosti tých, ktorí už funkcie nadobudli, no v prevažnej väčšine boli zamietnuté. Zákon čelil tejto situácii zavedením povinnosti prijať verejnú funkciu. Občan sa jej mohol vyhnúť len z taxatívne stanovených dôvodov (napr. vek nad 60 rokov, zdravotný stav...) , ináč by sa dopustil priestupku, postihovanému relatívne vysokými sankciami.

Keďže účasť na volebnom akte bola aj verejným prejavom členstva v štátnej strane, neprekvapuje, vzhľadom na vyššie spomínané pohnútky, veľmi nízka účasť na straníckych „primárkach“. Markantný bol

tento jav vo väčších mestách, kde osobná neúčast pri niekoľko tisícovom počte členov strany nebila až tak do očí. Napríklad v Trenčíne sa na slávnostnom volebnom zhromaždení zúčastnila sotva tretina členstva, hoci každý musel prijatie pozvánky potvrdiť podpisom, v Banskej Bystrici to bola dokonca necelá pätina.

Na druhej strane úplne opačnú reakciu vyvolal systém volieb v radoch nestraníkov. Mnohí dávali aj verejne najavo pocit diskriminácie, keď sa nemohli zúčastniť na rozhodovaní o personálnom zložení vedenia obce. Dotýkalo sa to často najbohatších gazdov, ktorí boli vo svojich obciach prirodzenými autoritami. Mnohí poukazovali na fakt, že pri odvodových vysokých povinnostiach „*sú štátu dobrí*“, no k rozhodovaniu o veciach verejných nie sú pripustení. Viacerí obvodní notári poukazovali v hláseniach najmä na rozhorčené reakcie dlhoročných voličov HSLS a presvedčených autonomistov, ktorí akurát neboli nikdy členmi žiadnej politickej strany. Resumé ich hlásení často vyznelo v konštatovanie, že súdoby stav je neudržateľný a „*...bude nutné zjednať nejaký kompromis...*“

Reforma nepriniesla ani zjednodušenie, či sprehladnenie správy a vzhľadom nálady obyvateľstva, ktoré vyvolala, pôsobila nakoniec z hľadiska štátnej moci skôr kontraproduktívne.

Vyššie spomínané faktory vytvorili svojím pôsobením na verejnú mienku priaznivé podhubie na dramatické udalosti, ktoré vyvrcholili na prelome augusta a septembra 1944.